

ЗНАМЕНИТІ УКРАЇНЦІ

ІГОР КОЛЯДА

**ВІКТОР
ДОМОНТОВИЧ**

Харків
«Фоліо»
2021

Розділ перший

Священницька родина. Дитинство

Віктор Платонович Петров походив із священницької родини з традиціями в кількох поколіннях служіння церкві. Всі відомі предки майбутнього інтелектуала, як по батьківській, так і по материнській лінії були церковнослужителями та священниками.

Дід Віктора Петрова по батькові — Мефодій Наумович Петров (1829(?)—1907), як занотовано у свідоцтві про народження Віктора батька, мав нижчий розряд церковнослужителя, що не входив до складу церковної ієрархії, — був дячком лікарняної Церкви Катеринославських богоугодних закладів. Згідно зі своїми обов'язками, дячок допомагав священникові у здійсненні церковних служб та обрядів (читання з богослужбових книг, спів на криласі та ін.), завідував діловодством церкви і приходу, зокрема й метричними книгами, в яких вівся запис про народження, смерть та одруження. Згодом дячків почали іменувати псаломщиками. Саме тому, напевне, у питальних листках, що створювалися для заповнення біографічних даних про вихованців Київської Духовної Академії, Платон Петров у графі «Звання, рід служби або діяльності батька» занотував: «Псаломникъ при церкви губерн. Земской больницы». 1899 р. Мефодій Петров за власним бажанням пішов на пенсію, утім продовжував працювати й у 1907 р. значив-

ся як заштатний псаломщик церкви Богоматері Всіх Скорботних Радості у Катеринославі (нині м. Дніпро). М. Петров, як відмічає сучасний дослідник, доктор історичних наук, професор В. Андреев, судячи з усього, був людиною доволі забезпеченою. Мешкав він у Катеринославі на Ярмарковій площі. Для своїх же дітей збудував на сусідніх вулицях ще п'ять будинків. Мефодій Наумович — завзятий книголюб, читав переважно світські романи і присвячував цьому майже увесь свій вільний час. Часто, захоплюючись читанням, забував про все на світі й вголос коментував прочитане. Розмовляв він лише українською.

Отже, знання української мови і любов до книги Віктор діставав ще в дитинстві від дідуся Мефодія, у якого проводив літні вакації.

Дідів брат Сава Наумович Петров (1818—1895) — усе життя прослужив священником церкви в с. Межиріч біля Павлограда. Сава Петров, як слушно зазначає професор В. Андреев, високо цінував освіту і насамперед — духовну. Активно займався благодійництвом. Зазнавши у дитинстві гіркоти бідності, усі свої заощадження заповів на потреби духовної освіти та заснування богадільні для незаможних. Взагалі його характеризують як зразкового сільського господаря і людину «найскромнішого трудового життя». Був одружений, але дітей не мав¹.

Дід по материнській лінії Віктор Іванович Преображенський був ректором Катеринославської духовної семінарії.

На жаль, про бабусю В. Петрова інформації занадто мало. Відомо лише, що бабусю звали Ганна Степанівна.

---

¹ Матеріал цитовано за: Андреев В. З роду священників: дитинство та юність Віктора Петрова / Електронний історичний журнал «Scriptorium Nostrum». — Режим доступу: <http://sn.kspu.edu/index.php/sn/issue/view/11>

Батько В. Петрова, Платон Мефодійович, також був церковнослужителем, однак досягнув більшого на цій ниві. Народився він у Катеринославі 18 листопада 1871 р. (за старим стилем). Навчався спочатку в Катеринославському духовному училищі, духовній семінарії та протисектантській місіонерській школі. З 1892 по січень 1893 р. був священником церкви с. Ясиноватого Бахмутського повіту Катеринославської губернії. Влітку 1892 р. П. Петров одружився з донькою ректора Катеринославської духовної семінарії В. Преображенського Марією Вікторівною. Про неї, на жаль, відомо дуже мало. Знаємо, що у шлюбі народилося двоє дітей — Віктор та Ганна (її доля невідома). Саме на честь батька матері, припускає дослідниця Грегуль Г., і був названий В. Петров.

Того ж року Платона Петрова висвятили на сан і направили священником у село Ясинувате Бахмутського повіту Катеринославської губернії (нині — районний центр Донецької області). Утім, через півроку йому вдалося повернутися до Катеринослава. Новому призначенню на посаду священника Катеринославської Тюремної церкви Платон Петров, на думку М. Чабана, завдячує тестеві, який був впливовою у місті особою. Настоятелем церкви при катеринославській в'язниці він служив з 1893 р. по 1898 р.

1898 р., коли Віктору виповнилося три із половиною роки, він утратив зовсім молоду матір, яка невиліковно хворіла на сухоти. Майже одночасно померла й молодша сестра Анна, а незабаром й тесть Платона Мефодійовича — Віктор Іванович Преображенський. Платон Петров змушений був виховувати сина самостійно. Він був люблячим татком, пишався тим, що його син Вітя в чотири роки й три місяці вже вмів писати батькові листи.

Можливо, що складність характеру В. Петрова була визначена саме психологічними травмами раннього сирітства. Його

дитинство, за спогадами самого Віктора Платоновича, «пройшло серед духівництва та молитов».

Цього ж 1898 р., у серпні, Платон Мефодійович, у віці 27 років, вступивши до Київської Духовної Академії, в якій навчався з 1898 по 1902 р., поїхав з Катеринослава до Києва. Турботу про малолітнього сина він не наважився довірити його хрещеній матері, рідній сестрі Марії Мефодіївні Петровій, яка ніколи не виходила заміж і не мала дітей. Маленького хлопчика Віктора він довірив іншій сестрі, Феодосії Мефодіївні (1878—1958), яка мала трьох дітей. Чоловік Феодосії Мефодіївни Іван Китаєв походив теж із родини священників, закінчив Катеринославську духовну семінарію й був висвячений на священника. Хрещеним батьком Віктора Платоновича був дядько з материнського боку, брат матері Антонін Вікторович Преображенський (1870—1929). Він був кандидат богослов'я, професор, знаний учений-медієвіст, видатний знавець у галузі церковної музики і церковного співу. Йому належать статті та монографії, зокрема, з досліджень давньоруського пісенного мистецтва, давньоруського нотного письма, серед яких «Греко-русские певческие параллели XII—XIII вв.», «Латинская ересь» в русском пении XVII в.». Він був педагогом, викладав у Петербурзькій придворній співочій капелі, був професором Петроградської консерваторії і Російського інституту історії мистецтв.

Батькова сестра Феодосія (у родині її називали Фрося) проживала у селі Межиріч, що біля Павлограда. Цей період зберігся у пам'яті Віктора у формі чи то сну, чи то марення: «Я малий і я йду в просторі, поглиненому вологою пеленою; червона глина липне до моїх ніг; краплі осідають на рукавах і комірі; сиплий рев сирени колихає мокрі простирадла. Я даремно випростовую руку, щоб розгорнути їх. Я усвідомлюю марність своїх нерішучих зусиль.

Я заплутався в м'яких складках присмерків. Невимовний відчай раптом охоплює мене. Я хочу кричати. Я кричу і тоді починаю бігти». Цей спогад — сон, як з'ясувала дослідниця-літературознавець Валентина Нарівська, має реальне підґрунтя. За селом, неподалік від Павлограда, знаходиться відоме родовище червоної глини, яким користувались і селяни, і жителі міста. Уже в радянські часи біля глинища був збудований завод червоної цегли. Ймовірно, що той спогад Петрова про червону глину із сільського дитинства — реальність, що перейшла в сон і закріпилась в пам'яті експресивно насиченою образністю червоного кольору.

Платон Петров свою випускню роботу хотів писати на тему про значення національного розвитку в історії церковного життя, але не дістав дозволу керівництва. Сучасний дослідник В. Брюховецький вважає, що Платон Петров повадився в Академії доволі незалежно й відстоював свої погляди твердо й послідовно. Взагалі він не боявся йти на конфлікт з керівництвом. Одного разу дійшло аж до конфлікту з ректором, який довелося залагоджувати інспектору КДА.

Довгий час він також відхиляв настійні пропозиції прийняти чернецтво, вважаючи своїм найважливішим завданням — це виховання сина. «Конечно, — писав він 24 грудня 1901 року, — прийняв би и монашество, но имея своей главнейшей задачей — заняться Виктором, не могу решить — что лучше?».

На останньому академічному курсі вихованець захистив кандидатську роботу: «Вера въ Новомъ Завете и морально-философскихъ воззреніяхъ настоящаго» і відповідно став кандидатом богослов'я.

Після закінчення Академії 1902 року він забирає восьмирічного сина з собою та переїздить до Одеси.

З 1902 по 1904 р. батько В. Петрова був учителем закону Божого Одеського казенного реального училища й настоятелем церкви при училищі. За належне виконання своїх обов'язків у 1904 р. він отримав у нагороду скуфію (гостроверха шапка з чорного або фіолетового оксамиту).

З вересня 1904 по 1907 р. працював учителем закону Божого Одеського комерційного училища імені імператора Миколи I й водночас священником Олександро-Невської церкви при цьому ж училищі, що була побудована в 1884 р. на згадку про мученицьку смерть імператора Олександра II.

В училищі навчається і його син Віктор. Так, батько намагався дати синові найкращу освіту.

Платон Петров працював також законовчителем й у комерційному училищі Г. Ф. Файта.

В одному з листів Віктора Платоновича до Софії Зерової (від 18 квітня 1955 року) знаходимо згадку про Одесу, де пройшло дитинство: «Когда-то в детстве — это было в Одессе, был первый весенний солнечный день, а улицы были завалены снегом, снег таял, бежала вода... В тот день я пришел домой с большим опозданием, и мне, следует думать, изрядно влетело, но день был прекрасный, и никогда потом, вероятно, никакое море и ни одно высокогорное озеро не были так прекрасны, как эта струящаяся вдоль тротуара вода от талого снега...».

На тлі «білої плями», тобто відсутності свідчень і документів про дитинство В. Петрова, взаємини в сім'ї, значущості фактичного матеріалу, на який звернула увагу дослідниця Валентина Нарівська, набувають значення його дитячі фото, зроблені в Катеринославі та в Одесі. На всіх Віктор самотній, з поглядом дорослої людини. Немає навіть відчуття того, що під час фотогра-

фування хтось із рідних був поруч, хоча так мало бути. Відсутня атмосфера сім'ї навіть на катеринославському знімку, свідченням чого є тривожно-смутий погляд дитини. Парадоксально, але на ньому є та сама, згадувана в Гегензбурзі «імітація природи» — пеньок, на якому сидить хлопчина, злегка опираючись на стовбур дерева. Таким був реквізит фотомайстерні, але з огляду на технічні можливості фотографування, потрібні були неабиякі зусилля, щоб тримати позу — в цьому відчуються особливості домашнього виховання, спрямовані на обмеження дитячої рухливості. Це вимушеність пози, що обумовлена умовами життя в сім'ї. Тут напрошується перегук із розмірковуваннями В. Подороги у зв'язку з аналізом дитячих фотознімків С. Ейзенштейна (майбутнього відомого кінорежисера) як матеріалів до його психобіографії: «Доля усіх цих маленьких хлопчиків із респектабельних буржуазних сімей — повний дисциплінарний контроль і слухняність... Ще не закінчився золотий вік дитячої педагогічної ортопедії, коли у виправленні фізичних вад, як природних, так і благонабутих, помітну роль відігравали доволі грубі виховні засоби (від людини до механічних обладнань, що закріплювали не лише осанку, але й положення голови під час їжі). Основна кара — це приневолення до нерухомості». І хоча В. Петров належав до сім'ї священнослужителя, а не до буржуазної, це, вочевидь, лише ускладнювало його дитячу ситуацію. У цьому контексті не менш цікавими на думку дослідниці є одеські фотознімки початку 1900-х років періоду навчання в Одеській духовній семінарії. На одному з них Віктор у мундирі семінариста, наглухо застебнутому золотистими гудзиками. Невимушеність позі «хлопчика-мужа» мало б надати тло — море з човном, як «свободная стихия». Але саме він і є контрастом до чиновницької пози, яка знову свідчила про обмеже-

ність щодо виявів дитячої поведінки, у прикованості до мундиру з його тиском на людську природність. Саме тому в позі немає елегантності й дитячої невимушеності. Тиск виховання, символом якого був мундир, спричинив ще одну психічну травму, що перейшла в доросле життя і з часом проявилася в агресії до університетського мундиру¹.

Утім Одеса та посади, які він там обіймав, не задовольняли Платона Петрова, і він намагався повернутися до Катеринослава. Натомість його перевели до Холма (нині — м. Хелм у Польщі, 25 км від кордону з Україною). З 1907 по 1911 р. викладав у Холмській духовній семінарії. З 1911 р., після прийняття чернецтва, був інспектором цієї семінарії. Він також був священником Холмського православного кафедрального собору.

За одеського й холмського періоду займається дослідницькою та творчою роботою, друком виходять його праці «Сборник поучений» (Одеса, 1905); «Главные направления современной философской морали» (Одеса, 1905), «Модернізмъ» (Холм, 1909); «Маріавитство» (Холм, 1910); «Описание юбилейныхъ торжествъ въ Холмской духовной семинарии» (Холм, 1910); «Почерки изъ истории церковно-общественной жизни въ эпоху Петра Велико-го» (Холм, 1911) (це видання дозволяло його автору претендувати на посаду викладача церковної історії в духовній семінарії), а також статті у періодичних виданнях «Церковный вестник», «Вера и разум», «Холмская церковная жизнь», «Мирный труд», «Холмский народный календар», «Колокол», «Русская речь», «Варшавский дневник».

---

¹ Нарівська В. «Персональна історія» Віктора Петрова, або не шостий у гроні / В. Нарівська // Філологічні семінари. — 2014. — Вип. 17. — С. 83—98. — Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Fils_2014_17_13

Зміст

<i>Розділ перший.</i> Священницька родина. Дитинство	6
<i>Розділ другий.</i> Студентська юність	17
<i>Розділ третій.</i> Педагог	31
<i>Розділ четвертий.</i> Митець. Шостий у гроні неокласиків.	44
<i>Розділ п'ятий.</i> Розвідник-антифашист	61
<i>Розділ шостий.</i> Учений	82
<i>Розділ сьомий.</i> Трикутник кохання	103
<i>Розділ восьмий.</i> Вічність	120
P. S.	124